

Індійські легенди

Переклад Івана Франка

- Ману і потопа світу
 - Сунд і Упасунд
 - Сакунтала
 - Цар Випацит у пеклі
-

Примітки

Під назвою «Індійські легенди» в журн. «Житє і слово» (1896, кн. 4) І. Франко розпочав публікацію циклу своїх перекладів з епічних пам'яток давньоіндійської літератури – «Махабхарати», «Маркандеї-пурани» і «Сутта-Ніпати». Протягом усього творчого шляху поет виявляв постійний інтерес до літератури давньої Індії. Крім перекладів, І. Франкові належать вільні переробки легенди «Цар і аскет», «Пісні про високе змагання» з буддійської книги «Сутта-Ніпата» (друкується в тексті розвідки «Пісня про Правду і Неправду»), твору під назвою «Притча про життя» (ввійшла до збірки «Мій «Ізмарагд»; в інших публікаціях відома під назвою «Чоловік у балці»), а також «Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства».

Під давньоіндійською літературою розуміють тепер не лише літературу, що вкладається в цілком певні хронологічні рамки. Йдеться про літературу, що досить пізно в історії людства одержала свою письмову форму, але усна традиція якої сягає у третє тисячоліття до нашої ери. Більшість творів цієї літератури або зовсім не датується, або має дуже приблизне датування. Написані вони мовою санскрит («санскрита бхаша» – досконала, вдосконалена, опрацьована мова), що має ще назви «санскритська», або «давньоіндійська мова». Санскрит – це давня індоарійська, або індоєвропейська мова Індії (в географічному розумінні цієї назви). Порівнюючи санскрит щодо його значення для народів Індії із значенням грецької мови і латині для народів Європи, слід підкреслити, що в Індії санскрит – не просто мова творів давньої літератури, священних текстів, мова релігії (брахманізму, або індуїзму), але й певною мірою і жива мова, що об'єднує освічених людей різних національностей сучасної Республіки Індії.

Деякі твори, що їх також відносять до давньоіндійської літератури, написано не санскритом, а мовою палі (зокрема, належні до буддизму). В драматичних творах (театр в Індії виник під впливом греків епохи еллінізму) представники різних каст часто розмовляють різними мовами: брахмани і кшатрії – санскритом (ознака освічених людей, верхівки суспільства), вайшья і шюдри – пракритами, тобто різними місцевими мовами (ознака простого люду, низів суспільства). Хронологічні межі давньоіндійської літератури можна окреслити від другого тисячоліття до нашої ери (усна творчість) до сьомого сторіччя нашої ери.

Переклади творів з давньоіндійської літератури зроблені І. Франком не з оригіналів (санскрит, мова палі), а з західноєвропейських мов (переважно німецької). Слід зважити, що це були перші переклади з індійської літератури українською мовою, перші спроби познайомити українських читачів із перлинами літературної скарбниці народів Індії. Продовжив їх у наш час, зокрема, український індолог професор П. Г. Ріттер, який переклав з оригіналу і видав ряд творів індійської літератури (див.: «Антологія літератур Сходу». Харків, Вид-во Харків, ун-ту, 1961, с. 299 – 316).

«**Махабхарата**» (або «Магабгарата») – давньоіндійський епос, що в остаточній його формі складається з 200 000 віршованих рядків (шьятасахасрі самхіта), поділених на 18 різного розміру частин, або книг (парвані). В ньому йдеться про братовбивчу війну членів двох відгалужень міфічного царського роду Бхаратів – нащадків Бхарати (від імені якого і сучасна Республіка Індія має назву Бхарат). Текст епосу, що нам відомий тепер, складено приблизно наприкінці першого тисячоліття до нашої ери. Критичне видання його було завершено індійськими вченими лише 1967 р. «Махабхарата», а також інший епічний твір – «Рамаєна» – становлять дорогоцінний внесок народів Індії в скарбницю світової культури.

Найдавніший варіант «Махабхарати» мав лише 8000 двовіршів (шьялока). За складача цього епосу вважали В'ясу, про якого невідомо, чи був він історичною, чи міфічною особою.

Пурани – оповідання про давні часи, один із жанрів давньоіндійської літератури. Найдавніший серед творів цього жанру – «Маркандея-пурана» – виник не раніше VIII ст. н. е.

В «Короткому нарисі історії староіндійського (санскритського) письменства» І. Франко так характеризує цей твір:

«Маркандея-пурана» – одна з найважливіших, найкращих, а, правдоподібно, також найстарших пуран. Найцінніші в ній ті часті, де вічно молодий мудрець Маркандея виступає як оповідач... До оповідань, вложених в уста Маркандеї, належать два найінтересніші: про Гарісчандру (ясний місяць) і короля Випацита...» [І. Франко. Цар і аскет. Індійська легенда. Львів, 1910, с. 14].

Всього налічується 18 пуран. Пурани базуються на матеріалі «Махабхарати» і «Законів Ману» («Манавадхармашястра»). В них оповідається про створення світу Брахмою, а людей – божеством Праджяпаті і синами Брахми, про давні династії Індії, про царювання різних Ману («Манави»). В «Маркандеї-пурані» коментуються деякі частини «Махабхарати».

Подається за виданням: Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 69 – 110.

Ману і потопа світу

*Із «Махабхарати»
Переклад Івана Франка*

Цар Ману, син Вівасвана, могутий, світлий був мудрець,
Серед мужів правдивий лев, блискучий, мов всіх творів пан.
Красою, блиском, силою і строгим опануванням
Всіх похотей перевершив Ману вітця і предків геть.

З руками, вверх піднятими, стояв він на одній нозі,
Важку покуту діючи в безлюднім, дикім пралісі.
Лицем на південь звернений, очима не змигаючи,
Страшну покуту діяв він не більш, не менш сто тисяч літ.

Аж ось на морським березі побачила покутника
У ковтунах, обмоклого раз рибка й так промовила:

«Я, старче божий, рибочка дрібна, великих страх боюсь.
Будь ласкав, захисти мене! Прошу тебе, покутнице!
Міцнії риби все їдять малих рибок – від правіку
Така сумная доля нам призначенням судилася.
Рятуй мене, сирітоньку, із сього моря лютого,
Великого! Ще раз прошу! Я щедро відплачусь тобі».

Почувши рибки бесіду, князь Ману, син Вівасвана,
Змилосердивсь і власною рукою рибку з моря взяв.
Приніс її на край води, вложив її в посудину
Всю срібну, що світилася, неначе повний місяць той,
Там щиро доглядав її, аж рибка добре виросла;
Неначе сина власного, так Ману рибу ту любив;
Літа минули, з рибки вже велика риба сталася –
Великій рибі місця вже замало в тій посудині.

І, вздрівши раз покутника, знов риба мовила йому:
«Ой, старче божий, добрий мій, деінде ти спровадь мене!»

Тоді побожний Ману взяв ту рибу із посудини,
Заніс її блаженний муж в широке синє озеро.
Цар Ману, пострах ворогів, укинув рибу в озеро:
Роки минали, риба та росла й росла в його воді.
Три милі завдовжки була, а милію завширшки вода,
Та й там не стало місця вже, і тісно стало рибі тій.
Вже й ворухнутись їй не мож у тім великім озері.
Тож, Ману знов побачивши, так риба мовила йому:

«О старче божий, добрий мій, спровадь мене в святу ріку,
У Гангес, щоб я там жила, або де сам міркуєш ти.»

Бо ж, певно, без сперечки я повинна підлягати тобі:
Адже ж і зріст чудовий сей лиш через тебе давсь мені».
Так мовила, а Ману взяв – могутий муж, блаженний муж –
До Гангу рибу ту заніс і вкинув у святу ріку.

Та слухайте, що сталося! Час плив, а риба все росла,
Аж Ману знов побачила і так до нього прорекла:
«Не можу в водах Гангесу ні плавати, ні рушатись,
Тож, старче божий, зволь тепер мене до моря занести».

І зараз Ману рибу взяв із хвиль святого Гангесу,
І в море упустив її – заграла риба весело.
Безмірно вже велика була, як в морі бовтнулася,
Та йшла до рук покутника і пахла, як діткнувсь її.
А Ману, як її пустив, хтів зараз геть іти собі,
Та риба знов промовила – і був мов сміх в її словах:

«Ти, старче, захищав мене, кормив мене, беріг мене;
Тепер же ось що ти вчини, бо врем'я надійде грізне.
Невдовзі весь округ землі, все, що живе і що мертво,
Все, що вгорі, все, що внизу, вода потопає вкриє геть.
Вся нечисть змиється з землі; той час почнеться швидко вже.
Тебе ж готова я спасти, ти сам лиш лишишся живий.
Рухливе все й недвижнеє, що в міць стоїть, що хилиться, –
Всьому настане швидко час страшливий і остаточний,
Тож ти збудуй собі судно, міцними линвами скріпи,
Що треба, набери туди, і інших мудрих ще поклич
В судно, й насіння набери усього, що є корисне,
Яке брахманцям звісне є, окремо кожне добре зсип.
Тоді за мною озирнись з судна, кринице мудрості!
Я к тобі зараз надпливу – пізнаєш мій великий ріг.
Бувай здоров! Привіт тобі! Я вірно збережу тебе;
Бо знай, без мене ще ніхто по морі бурному не плив.
Та лиш одно: не сумнівайсь, святий, про правду моїх слів!»

І мудрий Ману відповів: «Я рад послухати тебе».
Ось так вони розсталися, і кожний у свою пішов.
Все чисто Ману так зробив, як риба мовила йому.
Тоді премудрий муж отой в судно вступив величнеє
І на судні спустився він у море безграничнеє.
Тут пригадалося йому все те, що риба мовила –
І глянь, мов знавши мисль його, якраз і риба надплила,
Немов гора довжезна, що з хвиль широко вистирча, –
Отак покутника очам та риба появилася.
Та напереді голови – таке чи чули диво ви? –

Ся риба – хто б се збагнуть міг! – великий, довгий мала ріг.
По розі Ману взнав її і зараз впорав те одно:
За ріг міцною линвою він прив'язав своє судно.
Отак в судно запряжена на море риба попливла
І прудко та обачливо по хвилях геть його тягла.
Пливла по морі вдовж і вшир, аж море ізлякалося,
І заревіло хвилями, і страшно розігралося.
І в диких підскоках судно хиталося, металося,
Немов бабуся шпотаєсь, заточуєсь п'яньенькая.

Земля ж немов ізслизла вся, весь шум її замовк, як гріб;
Кругом повітря лиш видать, і води, і небесний стріп.
На водах тільки Ману був і з ним ще наймудріших сім,
Що позад риби плавали по морі на судні своїм.
І много-много літ тягла без втоми риба те судно,
У бистрім леті без ліку минало скал і лав воно.
Та ось роки минулися, по довгім-довгім плаванні
Судно причалило на сам найвищий шпиль **Гімавану**.
Тут мудрим знов приказує риба, мов усміхається:
«Візьміть, премудрі, прив'яжіть судно за шпиль Гімавану!»
Зробили зараз те вони, що дивна риба мовила,
І прив'язали радісно судно своє за шпиль гори.

Отим-то здавен-давна шпиль сей «Прив'яз корабельний»

звесь

До нинішнього дня. Се ж є пояснення сього ім'я.

І далі, не змигаючи, до мудрих риба мовила:
«Я Брахма, пан незрівняний, що любить все існуюче.
Мені в подобі риби ви за свій рятунок дякуйте.
Та, Ману, ще я призначив тебе – будь творцем всіх істот.
Весь земний круг ти оживи, твори недвижне й движне все!
Та тільки – се кажу тобі – покути сила вдіє се.
Не баламуться, творячи, я ж ласкаво попрю тебе».
Се слово мовивши, нараз велика риба щезла десь.

Не слухав Ману риби слів і зараз забажав творить,
Та зараз збаламутився, пізнав всю трудність творчества.
Тоді страшну, велику покуту він завдав собі,
Аж обновились каяттям, він обновив життя землі.

[Гляди: *Albert Hoefler*, *Indische Gedichte in deutschen Nachbildungen*,
Leipzig, 1844, Erster Theil, S. 31 – 43]

Примітки

Вперше надруковано в журн. «Жите і слово», 1896, кн. 4, с. 295 – 298. Передруковано з незначними мовними поправками в додатку до журн. «Жите і слово», 1897, т. 6, с. 3 – 6, за яким і подається.

Цей розділ із третьої книги «Махабхарати» – «Ванапарван» («Книга лісу»). І. Франко переклав восьмистопним ямбом, що нагадує віршовий розмір оригіналу (шльока).

Ману – міфічний прапредок людства, у «Ведах» фігурує як син Вівасванта (а тому Вайвасвата) і засновник релігійних ритуалів.

Гангес, Ганга – велика річка північної Індії, відома під еллінізованою назвою Ганг; індійська назва – Ганга.

Гімаван, Гімалая – Гімалайське пасмо гір, у множині – Гімалаї. Індійські його назви: Гімалая – оселя снігу, зими, холоду; Гімавант – сніжний, сніговий; Гімагірі – холодна гора.

Брахма, Брагма (Брахман) – в індуїзмі, чи брахманізмі найвище божество, творча сила всесвіту. Від його імені утворено «брахмарши» – жрець-мудрець, «брахмаведін» – знавець божественної науки. Ці похідні слова І. Франко намагався передати українськими «Брахмомудрий», «Брахмовидючий».

Подається за виданням: *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с.69 – 72.

Сунд і Упасунд

*Із «Махабхарати»
Переклад Івана Франка*

[*Franz Bopp, Ardschuna's Reise zu Indra's Himmel, nebst anderen
Episoden des Maha-Bharata. Aus dem Sanskrit im Urversmasse übersetzt.
Zweite durchgesehene Ausgabe. Berlin, 1868, стор. 36 – 45*]

1

Переклад Івана Франка

Раз жив собі могучий цар, Гіраньякасіпом він звався,
Нікумбга звався син його, народу дайт'я сильний пан.
Сей зродив двох синів собі, відважних, непоборених,
Що звались Сунд і Упасунд, страшні, жорстокої душі.
Жили все нерозлучні, ділили спільно радість, біль.
Ураз вони обідали, ходили всюди враз усе,
Брат брату любе чинячи і любе все говорячи,
В думках і ділах згідні все, немов оба – одно були.
Отак герої вирости і на одно наважились:
Здобуть потрійні небеса – ось що вони задумали.

Зложивши жертви царській, у гори Віндія пішли,
Покуту найстрашнішу там дуже довгий час несли.
Голодні, спрагли, лубом лиш окриті та розчіхрані,
Плоть духом усмиряючи, лиш вітром годувалися,
Так власне тіло морячи, на пальцях стоячи весь час,
З руками в хрест простертими, очима не змигаючи.
Через покути сеї міць, що тліла дуже довгий час,
Аж закурилась Віндія-гора – се був чудовий вид!

Важку покуту бачачи, усі боги злякалися
І всякими способами спинить її старалися:
Спокушували їх не раз клейнодами, дівчатами.
Та, вірні своїм намірам, не хтіли перестать вони.
Нові покуси шлють відтак героям владники небес:
Їм сестри, матері, жінки і свояки ввижались
Залякані – оружні за ними гнались велетні,
За коси рвуть, оздоби днуть, здирають всю одіжку з них,
А ті: «Рятуї! Рятуйте нас!» – кричать, пищать розпучливо.
Та, вірні своїм намірам, в покуті не схибли брати.
В покуті не схибнувшись, не стурбувавшись думкою,

Побачили, як ті жінки, появи ті щезали геть.

Та всього світу праотець зблизивсь до двох героїв сих,
Щоб щиро їх благословить і ласку дати їм свою.

Та ті брати незламнії, герої Сунд і Упасунд,
Як праотця побачили, зложили руки набожно
І господові Брахмі, к ним прибувшому, ось що рекли:
«Коли приємна праотцю покута, що сповнили ми,
Дай, господи, щоб знали ми всі хитрощі воєнні,
Змінялись, в що захочемо, і щоб безсмертнії були».

Брахма

Окрім безсмертя, проче все най буде вам, як хочете;
Просіть щось інше, смерть таку, що вас з безсмертними

зрівня,

Бо, панувать бажаючи, в страшну покуту ви вдались, –
Так ось чому, незламнії, безсмертя не дається вам.
Щоб троє небеса здобуть, ви почали покуту сю, –
Тому, дайт'янській князі, не вчиню сеї волі вам.

Сунд і Упасунд

Що тільки є в сих трьох світах рухоме і недвижнеє,
Най нас не може побороть, хіба ми один одного.

Брахма

Що просите й ось вирекли, се мушу я сповнити вам,
І вмерти доведеться вам лиш брату з братньої руки.

Такий подавши заповіт обом героям, праотець,
Звільнивши від покути їх, пішов назад у Брахми світ.
Сей заповіт одержавши, брати, дайт'янській князі,
Що в світі їх ніхто не вб'є, вернулися в свої доми.
Їх друзи всі та свояки їх поворотом втішились,
Вони ж обстригли ковтуни, ходили гарно вчесані,
Пишались в строях дорогих, в одежах щонайкращих все,
Справляли бенкети бучні, як лиш душі бажалося,
І вся громада другів їх в розкошах, знай, купалася.
«Ануге, всякий їж і пий! гайнуй! в любові розкошуй!
Гуляй, співай і веселись!» – сей оклик в кождім домі чувсь.
Усякі крики радісні гули і оплески рясні,
Весь город Дайт'я п'яний був утіхою, розкошами.
Отак в забавах, radoщах роки пливли, як день один
Дайт'янам, що змінять могли свій вид, як їм бажалося.

Гіраньякасіп (Хіраньякашіпу) – один із асурів, або ракшасів (антибогів), наймогутніший супротивник богів (сурів, чи девів), зокрема Вішну, який вів запеклу боротьбу проти нього і його нащадків. Його син – Нікумбха (в перекладі І. Франка – Нікумбга).

Дайтья – другорядні божества, ворожі богам (девам) і різновид ракшасів.

Потрійні небеса, трое-небеса. – В оригіналі («Трілока»), означає, власне, три світи, тобто небо, повітря і землю або небо, землю і підземний світ. У священних текстах бог Індра називається Трайлок'япаті, тобто владарем трьох світів. Брахмалока (світ Брахми), розташований над світом Індри (Індралока, Сварга), тобто над видимим небом. Часто в множині вживається: світи, чи оселі Брахми (Брахмасада).

Гори Віндія – неточно передана назва гір Віндх'я (гірське пасмо в центральній Індії).

2

Переклад Івана Франка

А як минули празники, зібрали військо два брати
І провід обняли над ним, щоби світ Індри здобувать.
Тож, попрощавшись з друзями, з дорадцями й найстаршими,
В опівніч рушили вони, удачу з зір віщуючи.
З великим військом вправленим, послушним, уоруженим
В мечі і списи й булави, князі дайтьянські рушили.
В супроводі похвал, примов, що вдачу віщували їм,
При співах духів вітрових оба йшли радісно вперед.
В повітря піднеслись вони, бо йти могли, де хтілося,
І з войовничим запалом на небеса нагрянули.

Коли боги се бачили і знали Брахми заповіт,
То небеса покинули, в світ Брахми схоронилися.
Здобувши Індри світ, оба брати непоборимії
Побили духів вітряних, якшів, ракшів велику міць,
Потім ще звоювали світ гадюк підземних ті брати,
Потім при морських берегах всі племена млетчанськії.
Тоді, грізні, заходились всю землю ще завоювать,
Зібрали військо все своє і острій видали наказ:
«Князі премудрі і жерці, що жертвами й дарунками
Богів звеличують, їх блиск, і силу, і блаженство все,
Через сі поступки свої усі є наші вороги,
Тож ну зберімся з силою і всіх до решти вигубім!»

Так наказавши воякам на східнім морським березі,
З страшною постановою, вони на всі боки пішли.
Хто тільки жертву де приніс, жрець, що до жертви намовляв,

Всі гибли, всіх герої ті вбивали й далі, далі йшли.
Їх вої сміло кидались на вічні огні, що, знай,
В хатках пустинників горять, і в воду повкидали їх.
А як покутники з гнівом прокляття кидали страшні,
То через Брахми заповіт прокляття ті не мали сил.
Уздівши, що відскакують прокляття, мов стріла від скал,
Покуту кидали жерці, із острахом тікали гегь.
Ті, що покути ціль знайшли, **змисловість** побороли всю,
В страху тікали від братів, мов змії від орлів грізних
Понищені були в лісах всі шалаші й жертovníки,
І світ весь запустів, немов бог часу знівечив його.

Як щезли всі князі, мудрці і всі побожні жерці,
Не перестали руйнувать герої кровожадні:
Приймали лютих слонів вид, заїлих в час парування,
І **Ями** страх, нищителя, ширили по пустинях геть:
То в виді левів чи тигрів знов або й невидимо вони
Де віщунів, жерців знайшли, вбивали хитрощами їх.
Без жертв, без читання письма, без королів і без жерців,
Без празників святих уся земля враз опинилася.
У горі, в пострасі важкім, без купівлі, без продажі,
Без жертв, приношених богам, позбавлена шлюбів святих,
Без ратаїв, без пастухів, повна руїн хаток і міст,
Повна кісток і черепів, страшний являла вид земля,
Весь світ жалобою покривсь і виглядав, неначе труп,
І сонце, й місяць, зорі всі, планети й всі небес жильці
Злякалися, побачивши, що Сунд зробив і Упасунд.

Примітки

Світ Індри (Індралока) – в давньоіндійській міфології панувало уявлення про існування не одного, а багатьох світів. Світ бога Індри (колись верховного божества давньоіндійського Олімпу) – це світ небесного світла і богів світла (інакше – Девалока, світ богів, Сварлока – світ світла, чи просто Сварга – небо).

Якша – добродійне другорядне божество з почту бога багатства і добробуту Кубери (чи Кувери).

Ракшас – лиходійне божество, супротивник богів (девів, сурів) і побожних людей. У І. Франка – ракшаса.

Млетчанський – прикметник від «млеччха» – так давні індійці називали дикі північні племена варварів.

Переклад Івана Франка

Та ті дайт'яни, знищивши і звоювавши всі краї,
В свій город Курукшетру враз вернули, збувшись ворогів.
В ту пору богомудрі всі, **Шідді, Ріші** високії,
Безмірно стурбувалися, руїну бачивши страшну.
Ті переможці пристрастів і гніву і **змисловості**,
Над світом змилосердившись, пішли оце до праотця.
І ось уздріли праотця, що там сидів серед богів,
З усіх боків окружений Шіддами й Брахмомудрими
Там **Агні**, й **Магадева** був, і Ваюс, над вітрами пан,
Індра, і сонце, й місяць з ним, і всі Брахмовидючії.

Що Сунд зробив і Упасунд, усе повіли віщуни,
Про діла їх, відвагу їх, про бої і жорстокості,
Про все, про все розказують там праотцю усіх істот.
А вислухавши праотець оповідання зібраних,
Задумався на хвилечку про те, що тут чинити слід,
Братам судивши смерть обом, він Вісвакармана кликнув,
А вздрівши, що прийшов творець, він ось що наказав йому:
«Прекрасну дівчину створи!» – оце Всевишній приказав.

Вклонившись Всевишньому, до серця взявши той наказ,
Обміркувавши добре все, дівча небесне він створив.
Що тільки є в трьох світах, у движному й недвижному,
Прекрасного й принадного, се все у ній злучив творець.
Клейнодів сотні дорогих вкрашали тіло скрізь її,
Та тіло те небеснеє ясніло більш клейнодів всіх.
Із всіх жінок у трьох світах ні одна не зрівнялася
Красою з сею, що творець з великим трудом сотворив.
Так був чудовий вид її, що й частки тіла не було,
Котра б до себе не тягла очей жильців небесних всіх.
Красою рівна **Срі** була, принадами вповитая,
Всіх розуму позбавити, всіх очі прикувати могла,
Зложивши руки, склонена, вона до Брахми так рекла:
«Яке се діло, господи, що я для нього створена?»

Брахма

«Іди, блаженна, і збуди у Сунда й Упасунда ось
Палку жагу любовную краси своєї чарами!
Зроби, щоби через твій вид, через несказанну красу
Оба брати попали в гнів, з собою посварилися».

«Зроблю се!» – мовила вона до праотця, вклонилася
І на праворуч обійшла довкола зібраних богів.
Від сходу Вішну там сидів, на південь Магадев сидів,

На північ менші божества, а Ріші всюди серед них.
Коли ж вона довкола так ішла направо попри них,
То Сіва й Индра, цар богів, за нею все дивилися.
Зайшла на південь. Сіва ж рад і оком з неї не змигнуть,
То в нього південне лице лотусооке вродилосьь.
На північ повернулася, він північне лице дістав.
У Индри ж тисяча очей з боків, іззаду, спереду,
Великих, ясних, звернених на всі боки явилось.
Отим-то в Магадеви є чотири лица віддавна,
А тисяча очей ясних у Индри, вбійці Баляса.
І всі там зібрані боги, і всі святії Ріші ті
Туди лицем зверталися, кудою йшла Тілоттама,
Всіх очі, мов п'явки, впились у **апсараси** дивну стать,
Усіх жильців небес, окрім одного Брахми-праотця.
Як до землі пішла вона, рекли боги і Ріші всі:
«Се діло вже є зроблене через красу незрівняну!»
Як геть пішла Тілоттама, то відпустив господь світів
Усіх святих від себе геть і всіх згромаджених богів.

Примітки

Шідді (від «Сіддха») – другорядне божество з почту небесних богів (девів). Іменник «сіддхі» означав досконалість, тобто надприродну магічну силу (досягнення мети). Сучасне «Сіддха» в перекладі – Шідді.

Рши (також Ріші) – виконавець священних гімнів, жрець, поет; згодом – святий мудрець давніх часів і взагалі особа, відома своєю побожністю та мудрістю.

Магадева, Магадев (у значенні Махадева – Великий бог) – одне з імен багатойменного бога Шіви (Милостивого, чи Милосердного). Разом із Брахмою і Вішну він належить до верховної трійці брахманізму.

Ваюс (від «Ваю», або «Вата» – вітер) – ведійське божество вітру.

Вісвакарман (від «Вішьвакарман» – той, що все вміє робити) – ведійське божество, згодом ототожене з богом Праджя-паті (Владикою всього живого), небесний митець, майстер на всі руки.

Сіва (від «Шіва») – див. Магадева.

Вбійця Баляса – вбивця Бали (чи Вали), звідки й походить один із епітетів бога Индри – Балахан. Бала – один із асурів (антибогів), ворогів девів, чи сурів.

Тілоттама – одне з імен богині краси і щастя Шьрі (у І. Франка – Срі).

Апсараса (апсара, або апсарас) – другорядне божество жіночого роду, первісно божество прісних вод; згодом апсари чи апсараси – небесні гетери, подружки богів і (як виняток) смертних людей.

Переклад Івана Франка

Завоювавши землю всю князі дайт'ян, і збувшись бід,
І загрозивши небесам, сказали: «Все сповнили ми!»
В богів, Гандарвів, Якшасів, у змії, князів і велетнів
Усі скарби загарбавши, вони тим вельми тішились.
Нікого не знаходячи, хто б з ними стать до бою смів,
Не мавши більше що робить, вдались в утіху, мов боги.
Жінки, солодкі пахощі, вінки, добірні страви всі,
Напитки найдорожчії – ось що справляло розкіш їм.
В садах тінистих і гаях, по горах і по пралісах
Гуляли, де хотілося, жили, немов безсмертнії.
Раз на вершку гір Віндія, де камінь рівний і гладкий,
Пишались цвітом дерева, бенкет справляли два брати.
Крісла препишні, божеські поставлено для них отам,
На них засіли радісно оба серед вінка жінок;
З музикою і танцем там к дайт'янам гурт жінок зблизивсь,
Співаючи і славлячи, вони гуляли радісно.

Та ось, квітки збираючи, Тілоттама по лісі йде,
В принадний стрій устроена, в одній червоній туніці.
Збираючи карнікари, що над потоком там росли,
Помаленьку зближалася до місця, де князі сидять,
Напитком п'яні дорогим. В обох аж розгорівся зір,
Аж стуманілось в головах, коли красуню ввиділи.
З крісел зіскочивши ураз, вони до неї підійшли,
Оба, любовою п'янії, до неї ну ж лицятися.
За праву руку Сунд узяв прекрасною дочку богів,
За ліву руку Упасунд тоді ж узяв Тілоттаму.
Оба, блаженством п'янії, і силою безмірною
І скарбами знетямлені, напитком оп'янілії,
Від всього того в нестямі чоло наморщили вони,
Любовою отуманені, так один одному рекли:
«Моя жінка, а братова твоя!» – до брата мовив Сунд;
«Моя жінка, а братова твоя!» – відмовив Упасунд.
«Ні, не твоя, моя вона!» – тут мов сказилися оба.
Безумні від краси її, забувши про братерство все,
За булави свої страшні вони з-за неї вхопились,
Махнувши булавами враз, любов'ю розгорілії,
«Я перший!» – крикнув сей. «Ні, я!» І вбили один одного.
Брат брата люто вдаривши, оба попадали страшні,
Криваві, мов два сонця, що із неба враз попадали.
В перестрашу розбіглися жінки й полки дайт'янськії,

В яскинях поховалися, знесмілені тривоною.

Тоді світів усіх отець з богами й Ріші світлими
Зійшов на землю пресвятий, щоби Тілоттаму почитить.
«Якого дару хочеш? Все дістанеш», – мовив праотець.
І сонце вибрала собі блискучеє Тілоттама.
І ласкаво рік праотець до неї, чорнобрової:
«Ходи ж довкола світа ти, як сонце, ти прекрасная!
І на твій блиск нехай ніхто очей не може піднести».

Благословивши так її, усього світу праотець
Дав Індри троє-небеса, а сам пішов у Брахми світ.

Примітки

Гандарви (від «гандхарви») – другорядні божества; в після-ведійську епоху їм приписувалася функція розважати небесних богів; вважались небесними співцями і музиками.

Подається за виданням: *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с.73 – 79.

Сакунтала

Із «Махабхарати»
Переклад Івана Франка

Примітки

Вперше надруковано в додатку до журн. «Житє і слово», 1897, т. 6, с. 22 – 32. Подається за першодруком.

Українським читачам «Сакунтала» (точніше – «Шякунтала») відома не як епізод «Махабхарати» (саме герой Бхарата був сином царя Душ'янті і Шякунтали), а як драма Калідаси «Визнання Шя-кунтали» («Абхіджняна-шякунтала»). Повний український переклад героїчної драми див. у кн.: *Калідаса. Шякунтала. Хмара-вістун. К., Держлітвидав України, 1958.*

Переклад, що друкується тут, дає основу сюжету, на якому побудовано драматичний твір.

Подається за виданням: *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 80 – 90.

Сакунтала

Пролог

Переклад Івана Франка

У раю Індри на богів, на всіх блаженних страх напав;
Над домом вічних радощів і розкошів простерся сум.
Гандхарви перервали враз свою небесну музику,
І занімів їх дивний спів, що славу творця голосив.
Сумнії апсараси вниз прекрасні клоняють голови,
Не думають про танці вже, ні про любов; а та юрба
Крилатих геніїв стоїть недвижно і з страхом глядить
На хмурає лице того, що грім страшний в руках держить.
Святі й герої світлії всі мовчки обступили трон,
Що Індра на ньому сидить під білою навісою,
Що пнесь на ручці золотій, обсіпаній клейнодами.
Надармо кращі з апсарас – Рамба, Грітакші, Урваші
І Менака – порушують раз в раз пахущі **вахлярі**,
Щоби розхмарить се лице, збентежене турботою.

Що ж так могло затурбувати великий божеській спокій?
Ось Індра немов прокинувся з якогось сну немилого,
Він кличе Менаку, найбільш прославлену з всіх апсарас;
Усі свій слух натужили, а бог ось так говорить їй:

Індра мовить:

Послухай, доню! В шалаші пустинному на березі
Ріки, що зветься Каусікі, живе пустинник там один –
Вішвамітра зовесь – колись він Рами був учителем,
Дорадником. Отсей-то муж мені турботу причиня.
Хто зна, чи силою своїх покут жорстоких не дійде
До того, щоб зіпхнуть мене з небес і сам засісти тут!
Лиш ти, дитя, могла б мене від сеї врятувати біди.
Красою найчільніша ти між всіх товаришок своїх.
На землю йди, красавице, і щоб аскета чистоту
Скусить, ужив усіх тих збруй, що Брахма дарував тобі.
Ні голосу пестливого, ні тих тужливих поглядів,
Ні усміху зрадливого, ні рухів страсних не жалій!
Ти побідиш того, що ще ніколи скуситись не дав,
А я тоді не матиму вже більш чого боятися.

Менака мовить:

О господи, яке ж важке мені повірив діло ти!
І як же я, слабенький твір, зустрінусь око в око з тим
Могучим мужем, що страшний тобі самому! Адже ж сам
Ти сому пив, що чинить всіх незрими, щоб скритися
Від нього! Чи ж ти думаєш, що зможе щось моя краса
Супроти всемогучого, непідкупного страдника,
Що щоб скупатись – раз лише ногою тупне, і як стій
Ріка глибока там пливе, що землю всю б могла підмити!
Що міг би кулаком розбити без труду Меру, гору ту
Із гордими вершинами! Не сумнівайся, пане мій,
Хто сміє спокушати його, зазнає лютих кар, і я,
Нещасна, згину, спалена огнем гніву покутника.

При тих словах нахмарилось у Індри яснеє чоло,
А пальці, що громи держать, стиснулись судорожно враз.

Уся тремтячи, Менака отак заговорила знов:
«Дарма, о пане! Ти велиш, і я повинна слухати.
Одну просьбу лиш зволь мені: не покидай мене саму!
З висот небесних посилає мені підмогу на землі,
Помічників дай, щоб могли в потребі рятувати мене.
Коли в пустині стану я, дай, щоб легенький вітерець
Піднявся з оточуючих кущів, щоб Ваю, бог вітрів,
Зрадливо вгору піднімав складки моєї туніки,
Щоб Кама теж, любові бог, шептав до вух пустиннику
Спокусні речі. Щоб здобуть таку перемогу славною,
Потрібно порятівників могучих, вірних над усе».

Як Індра мав не згодитись на просьбу, так оправдану?

Він мав довір'я повнеє до апсараси здатності,
Що на любовнії діла всіх дотепнішая була.
Їй діло се повіривши, він духом заспокоївся.
І знов у небі радощі, і співи, й музики пішли;
І танцями і співами всі величати почали
Побіду неохибної краси й любовних хитрощів.
А Менака готовилась до відходу, старанно все
Обдумуючи, що могло придатись для побіди їй.
Обмившись в ванні, що була небесних повна пахощів,
Вквітчала коси квітами, що в райських вирости садах;
Одежу щонайкращую вдягла і, вже не гаючись,
Далася в путь в супроводі Матали, Індри візника.
Та Кама й Ваю, раді тій завдачі, що їм завдано,
Летять, іграючи з візком, що хмари протина наскрізь
І тьму свердлить. Ні місяць так, ні сонце не яснить простір,
Як блиск, що розливається від тіла німфи дивної
І вистарчає сам-один, щоб ніч на день перемінить.

А в етері захмаренім раз в раз реве хуртовина,
Гогоче грім, і блискавки огнистими гадюками
Одна по одній раз у раз освітлюють густую тьму.
Страшнії труби вітрові і урагани лютії
З нестямним ревом губляться у безконечних пропастях.
Там Гаруди крилатії, Наги-смоки з огнистими
Пащеками і Ракшаси злобні червоноокії
Злітались купами вокрут ясних небесних путників;
Усяка б там злякалася, та не безсмертна апсара.
Швиденько мчався Індри віз, і ледве місяць ще зійшов,
Як близь пустельні край ріки на землю вже спустився він.

Премудро Індра вибрав час! Не можна б і придумати
Пори, здатнішої на те, що мало розігратися
Ось тут поміж мудрцем святим і німфою небесною,
Як вечір весняний отсей, де квіти сипались з дерев
Дощем пахучим, весняне повітря, всяким випаром
Насичене, зм'якшить могло й найкріпшу волю, де усе
Співало про нове життя, від соловія, скритого
В густих корчах, аж до сверщка, що під листком гніздився десь.
Посеред всіх тих радощів один був нечуткий – аскет.
Він власне, як щовечора, скінчив свої умертвлення.
Ноги навхрест підкуливши, перед своєю гротою
Святий, що попавив гріхи огнем свого каяття,
Сидів в побожнім захваті і в молитвах заглиблений.

Та ось нараз із близького ліска вказалась Менака
І зараз стала виводить танок, яким не раз жильців
Небесних чарувала. Мов пустий метелик, ховзалась
По тій мураві, мліючи від пристрасті, то треплючись
Так живо й шпарко, що тряслись на шиї в неї й на руках
Браслети й перли, бряжчачи, мов пташечки цвірінькають.
Даремна праця! Не змигнув самотник оком ані раз,
Уперши в одну точку зір. Пора була помічникам
До діла взятись, і вони зробили все, не гаючись.
Легенький вітерець подув, тихесенько підняв зефір
Біленьку складку туніки і дві колумни відслонив,
Мов пні банану круглії, що тіло гарнеє держать.

Кама к пустиннику схиливсь: «Поглянь-но, – шепче злобний бог,

Отся безлична думає тебе спокусити, звести!
Гляди на неї, не лякайся! Несхитна чистота твоя!»

Сим хитрим словом впевнений, мудрець зирнув спідлоба раз,
І вже по нім! Подібний вид є небезпечний навіть для
Аскета з кров'ю зимною, ослаблою від каяття.
Те тіло, що, здавалось, він переборов, зривається
І з силою нежданою свого домагається.
Чи ж міг не бачити мудрець, як гарною вона була
В борбі з зефіром, німфа та, оздоблена предивними
Прикрасами молодості? Те горло кругле, груди ті
Чудовії, ті рамена розкішні, що підносяться,
Здіймаються понадливо, кокетно і заласливо!

А хитра німфа вид дає, що рада би поправити
Нелад у своїй одіжі, та все ще вбільшує його
І кожним рухсм відкрива очам нові принади ще.
Пустинник вже не молиться, очима, не змигаючи,
Глядить і не надивиться на ту картину дивную.
Ось свіжий подмух, з Менаки ухопив вітер туніку
І по мураві покотив – се був рішаючий удар
В тій незвичайній боротьбі. Танечниця явилася
Голісінька, засяла враз всім блиском променистої
Краси своєї. Бачилось, що страх загнівана була
На сю пригоду, кинулась з дівочою встидливістю
Ловить легесенькою ткань і вже от-от спіймать її,
А ткань усе наново з рук їй вітром виривається.
Сього занадто! Радуйтеся, о Камо й Ваю! Виграли!
Спокуси хвилька вистарча, **щоб змазати** вік каяття!

Вже апсара захопила свою одежу, гей, та вже
Запізно для пустинника! Могучим рухом він притис
До розхвильованих грудей гнучкеє тіло апсари;
В своїх обіймах він поніс її й поклав на моховій
Постелі, де так много мук своєму тілу завдавав.
Тепер вже не болючії зітхання тут лунатимуть,
І не стогнання жалісні отся печера чутиме!

Того й бажала Менака, щоб жадощі аскетові
Задоволить. Помстилася любов тут на самотнику!
Пристанок мудрості зробивсь пристанком пестоців, жаги;
Минали тижні швидше, ніж одніська днина перед тим.
Та швидко вчула Менака, що в лоні своєму несе
Живий доказ уломності аскета. Індра так хотів!

Зблизився час розршення, і апсара без милості
Покинула пустинника на жир докорам, жалоцям,
Сама ж, край річки Маліні в проваллі Гімалайських гір
Укрившись, породила чудово-гарну донечку.
Та вже не сміла Менака тут на землі довш гаятись;
Незламний-бо закон велить вертать у небо апсарам,
Як скоро тільки вродять плід любові своєї з смертними.
І вже віддалюєсь, та ось дитячі пальчики дрібні
Хапають за припіл її, немов хотять задержати.
Всміхається малесенька, мов ласки в матері блага.
І покотилася сльоза з очей богині й канула
На те дитячеє чоло. Покинуть донечку саму
В пустині, звіру дикому на жир – яка ж страшна судьба!
І очі в небо підняла і сумно-сумно глянула:
Як радо б занехаяла свою безсмертність, небеса,
Щоб тільки чутись матір'ю! Та неподатливі боги
На се несхильні! Менака легенько з себе скинула
Одежу, вкрила донечку і геть пішла ридаючи,
Не сміючи й оглянутись. Чи радощі небеснії
Дадуть відплату їй за те, що тут утратила вона?

Та Індра змилосердився, в свою опіку взяв дитя,
Що несвідуще плакало посеред лісових квіток,
Над берегом ріки. Отсе сакунти, кречети, падкі
На м'ясо, позліталися. О диво! Замість розірвуть
Дитя, вони кругом його обстали, щоб оборонять
Від левів і звірів лісових. Недовго потім надійшов
Пустинник славний, праведний, Канва, щоби скупатися
У річці Маліні. Вгледів мале дитя, полишене

Над річкою. Не вагувавсь пустинник ласкавий, узяв
Дитя на руки і поніс у свій шалаш. Ось тут її
Ховав старанно, як отець, і дав ім'я Сакунтала,
На пам'ятку тих хижих птиць, що берегли її колись.
Росла від світу здалека, пречиста, свіжа, наче цвіт
У тіні лісу, і в піснях ім'я її прославилось.

Примітки

Рамба, Грітакші, Урваші, Менака – власні імена апсар (чи апсарас) із почту головного бога райської оселі, махараджі Індои.

Сома – напій безсмертних, виготовлений із соку якоїсь рослини і змішаний з молоком та водою; його приносили в жертву богам.

Меру – міфічна гора в Гімалаях, оселя богів, індійський Олімп.

Кама (бажання, прагнення, пристрасть) – бог кохання, індійський Ерот.

Гаруда – цар птахів, божественний птах Вішну; його уявляли з тілом людини, головою і крилами велетенського шуліки.

Наги – божественні змії (кобри), різновид напівбогів (демонів), що в них верхня половина тіла – людська, а нижня – зміїна.

Сакунта (загальна назва від «шякунта») – великий хижий птах.

Подається за виданням: *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 80 – 85.

Сакунтала

1

Переклад Івана Франка

Був цар колись у Індії, потомок **Пуру** Душманта,
Преславний завойовник, що велику світу часть здобув;
Два моря, східне й західне, були границями його
Держави. Під пануванням сього блаженного царя
Щасливий був весь світ: народ сповняв свої повинності
Охотно, вмів добро збирать, та з шляху честі не схиблять;
Брахманці чинності свої сповняли совісно, брехні
Не знаючи. Ні крадіжі, ні голод, ані слабості
Не мучили тоді людей. Слав Індра в пору дощ із хмар,
Рясні, смачні були плоди, багато звірів по лісах.
Побивши ворогів усіх, цар забавлявся ловами;
Вже не з людьми, а з звірами кровавую точив війну.
Могучий тілом, справний був до всіх воєнних підходів;
До лука, списа, булави над нього справця не було.

Одного дня піднявся цар з великою парадною

З столиці Гастінапури, щоб звірів бити по лісах,
Що криють пишним килимом спохови Гімалайських гір.
В супроводі всіх двораків, жерця і блазня Мадхави,
Окружений сторожею жінок з народу явана
І багатою кіннотою, він їхав гордо на слоні,
Вкритім багатим чапраком, посеред гуку бубнів, труб.
А на плоских верхах домів жінки стояли, дивлячись,
І цар здавався їм живим портретом бога-громника.
«Куди поділись вороги, – кричали в radoщах вони, –
Що їм зазнати довелось отсих непоборимих рук?»
Любуючись, метали всі квітки на шлях героєві.
Жерці, вояки і купці, невольники й усякий люд
Біг за походом, кричачи, благословляючи царя.

Ось розійшовся люд, а цар з дружиною ввійшов у ліс
Такий густий, що сонячне проміння не вдиралось там
І зелень темна там була, земля ж уся завалена
Обривами скалистими. Хаос страшний, житло пусте!
Тікав відсіля чоловік, а дикий звір ховався тут.
Медведі, леопарди, льви й шакали ревотом глухим
Бентежили тишу лісів. Даючи приклад смілості
Своїй дружині, Душманта на звірів перший кинувся:
Він боязких, що здалека держаться, стрілами вбива,
Сміліших, що зблизитися посміють, списом прошиба.
Ні штириногий, ані птах його ударів не мине.
Вже купи звірів мох вогкий своєю кров'ю збризкали,
Без тямі інші геть біжать, смертельно ранені, та **гнеть**
Падуть чи крові впливом, чи болістю знеможені.
Тут дикії слони біжать по лісу, дико ричачи;
Орли і кречети, в лету потрафлені, падуть униз,
Стрімглав перекидаючись. За свого пана прикладом
І двораци на всі боки пускають град спижевих стріл;
Сказав би, туча густо йде у дощову пору. Різня
Була така, що зрушити могла б найтвердішого,
Та спрага й голод почали дошкулювати вже стрільцям;
Мадхава-блазень не скривав свого невдоволення.

Мадхава мовить:

Чудесна служба – лазити з царем, запаленим стрільцем!
Чи день, чи ніч, лизь на коня, ганяйся лісом, нетрями
За кабаном, газелею, не мавши спраги чим вгасить,
Окрім води з потоку, де з дерев листів нападало;
Обідай бозна-де й коли м'ясиво, кепсько зварене!
Отсе життя! Я з ніг паду! їй-богу, занедужаю,

Коли мій друг, пан цар, сей час над нами тут незмилуєсь!

Ніхто не гнівавсь; блазневі було свobodно говорить
Усе, щоби забавити свого пана. Всі спішать,
Щоб заспокоїть Мадхави нарікання. Розпалено
Огні, тручи фіговії дрючки один до одного.
На грані м'ясо смажиться. Кругом уся двірня зійшлась,
Щоб голод заспокоїти, спочить годину по трудах.
Та цар в стрілецькім запалі покинув серед пралісу
Двірню і зброю й сам погнався за чорною газелею
І гнався, не міркуючи, куди й як довго вже біжить.

І разом, наче чарами, змінилося окруження:
Поза тернистим пралісом ось густолисті корчі,
А в них розкішний вітерець, гуляючи, шепочеться.
По смарагдових полянах біжать струмочки, де не глянь,
Цвітами різнобарвними тут дерева пишаються,
А другі гнуться і тріщать під вагою овочів;
Ліани ось гнучкі сплелись, що й сонце годі бачити;
Тут мавпи п'яні розкішню, медведики збиточнії
Спинаються по деревах, пчілки бринять, сотки пташат
Співають під листочками, а понад берегом ставків
Пречистих походжаються барвисті пави, пишно так
Піднявши вгору голову. Сріблястим, плинним поясом
Обходить річка Маліні сей сад, прекрасний, наче рай.
Се чари! Празник для очей! Гай, де живуть пустинники.
Тут в'ється раз у раз дим жертв, а хори гармонійнії
Святі пісні співають. Тут Ріші, звитяжці пристрастів,
Глибокі знавці Вед святих, преподають науку їх;
З усіх боків, знай, чуються діалектичні докази.
Цар, не цікавий спорів тих, нап'яв свій лук, щоб вцілити
Газелю, що вже падала з утоми. Два пустинники
Прибігли й ну просить стрільця, щоби звірині гарній тій
Подарував життя, – вона живе у гаї тім святім
Під захистом пустинників. «Дізнайся, царю Душманто,
Що Канва, Касіапи син, є голова в побожній сій
Громаді». Цар сказав на те, що дуже рад тій нагоді,
Щоби віддати свій поклін анахорету чесному,
Що нагромадив за свій вік покаяння багатий скарб.

Вже сонечко горючеє вниз почало хилитися;
Був час, коли створіння всі, охлявші в спеці, почали
Знов куштувать утіх життя. Серед солом'яних хаток,
Що туляться то сям, то там під деревами ось тобі

Пустельня Канви. Душманта, покинувши товаришів,
Вже до пустельні підійшов, та не застав пустинника.
Побачивши порожнюю пустельню, крикнув голосно:
«Гей, хто тут є?» І покотивсь луною голос по лісах.
На голос той з пустельні враз дівчина показалася
В убранні аскетичному, неначе Срі вродливая.

Як Душманту побачила дівчина чорноокая,
То поклонилася йому з належною пошаною.
Щоби почитить його, вона просила сісти, подала
Води, щоб ноги вмить, потім напиток «аргу» принесла.
Подавши, запитала про здоров'я і поводження,
Почтивши так як слід його, спитавши про поводження,
Дівча пита з пошаною: «Чим можу панові служити?»
Принявши всі належні послуги, цар відмовив так
Солодкомовній дівчині, незрівняній красавиці:
«Прийшов я тут, щоби почитить блаженного пустинника
Канву. Скажи, красавице, куди пішов той муж святий?»

Сакунтала мовить:

Блаженний батько мій пішов збирати плоди лісові.
Зажди хвилинку, скоро він прийде, й побачиш тут його.

Не бачачи пустинника, зайнятий весь дівчиною,
Цар бачив, що вона була незрівняно вродливая;
Солодкий усміх чарівний, струнка статі її була,
Сам цвіт молодості й краси, подоба безпохибная,
Що й з аскетичної кори ясніла, наче світ з тернів.

Душманта мовить:

Хто ти, чудова дівчино? Чия дочка і відки й як
В сей ліс попала? Квіточко прекрасна, що тут чиниш ти?
О гарная вродливице, ти першим поглядом своїм
Украла в мене серце! О, скажи мені про себе все!

Сакунтала мовить:

О Душманто, я є дочка преславного пустинника,
Аскета Канви, мудрого й великодушного старця.

Душманта мовить:

Сей славний і блаженний муж – всім світом шанується
За те, що вмів опанувать всі половії склонності.
Упасти може й Дхарма сам із стежки справедливої,
Та строгий, вірний сей аскет не міг на ній схибнутися.

Сакунтала мовить:

Так слухай, царю мій, що я чувала від пустинника,

Що сталося зо мною й як його дочкою стала я.

І розповіла все йому про Менаку й Вішвамітру
Й кінчила: «Царю над людьми, отсе тобі вся вість моя.
Не знаючи, де дійсний мій отець, я Канву чесного
Вважаю батьком. Все тобі я розповіла, царю мій!»

Душманта мовить:

Княгине, о блаженная, все, що ти говориш, чудо є!
О гарна пані, будь моя! Скажи, чим приєднать тебе?
Чи маю нині ще тобі дати золота, вкрасить тебе
Квітками щирозлотними, одежами, намистами,
Клейнодами і перлами чудово-білими, а сей
Шалаш укрити килимами і золотими вазами,
Що зібрані з різних країв? Лиш забажай, а царство все
Я дам тобі, красавице, лиш будь моєю жінкою!
О квітка тиха, ясочко, газеле боязливая,
Дай зашлюбитися мені по обряду гандхарвському!
Сей рід зашлюбин – кажеється в законі – з всіх найліпший є.

Сакунтала мовить:

О царю, батько мій пішов з пустельні овочі збирать.
Зажди хвилинку ласкаво – він, певно, дасть тобі мене.

Душманта мовить:

О гарна пані, дивная красавице! Бажаю я,
Щоб ти сама взяла мене. Знай, я для тебе лиш живу!
Знай, що ціла душа моя твоєю є, о квіточко!
Горю бажанням бути твоїм! Так будь моєю жінкою,
По обряду гадхарвів я рад пошлюбить собі тебе.

Сакунтала мовить:

Красо й оздобо Пуру всіх, коли се так закон велить,
Коли сама я можу тут рішати – знай рішинець мій.
Дай слово, що даси мені, чого ось тут жадатиму
В сім шалаші самотньому, де лиш самі обое ми.
Син, що від мене вродиться, нехай престол наслідить твій.
О Душманто, по правді се кажу тобі. А як отсе
Ти приречеш, то можемо, як хочеш, сполучитися.

Примітки

явана – Нема сумніву, що назва «явана», уживана в старих епопеях, а також у буддійських писаннях, означає греків, а се свідчить про досить пізній час (нижче IV в. перед Хр(истом)) остаточної писемної редакції

тих епопей, гл(яди) Dr. A. Weber, Akademische Vorlesungen über Indische Literaturgeschichte, Berlin, 1852, стор. 178.]

Душманта, покинувши товаришів – Досі я держався свобідного перекладу П. Е. Фуко (*P. E. Foucaux, Sakountala, traduction libre. Paris, 1894, Petite Collection Guillaume*); відси подаю вірний, хоч подекуди вкорочений переклад із «Махабхарати», користуючися англійським дослівним, прозовим перекладом Манмати Нат Датта.

дочкою стала я – Тут Сакунтала розповідає цареві те, що у нас розповідано в пролозі (Кн. I, гл. LXXI, вірш 19 – гл. LXXII, вірш 17).

зашлюбитися мені по обряду гандхарвському – Зашлюбини по обряду гандхарвів відбувалися без усяких церемоній і без свідків, вистарчала обопільна згода і любов молодих. Сей рід зашлюбин дозволений був тільки воєнній касті кшатрїїв.

Гастінапура (Хастінапура) – буквально: місто слонів (Слон-город).

Мадхава – буквально: медовий.

Касіапа (від «Кашьяпа») – чоловік Діті і Адіті; Адіті стала матір'ю молодших богів (адітья, сури, деви), а Діті – старших (дайтья, асури, ракшаси); між цими божествами-братами точилася запекла ворожнеча.

Дхарма (право, закон, доброчесність, сукупність добрих учинків, правильна поведінка) – бог справедливості, доброчесності.

Подається за виданням: Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 85 – 90.

Цар Випацит у пеклі

Із «Маркандеї-Пурани»

Переклад Івана Франка

Брахманець Яда, що за чесне життя одержав дар пригадати собі своє давніше існування, оповідає своєму батькові про те, як він колись був у пеклі.

Примітки

Вперше надруковано в додатку до журн.: «Житє і слово», 1896, т. 6, с. 15 – 21. Подається за першодруком.

Брахманець (від «брахман», власне, жрець бога Брахми) – член найвищої касты в ієрархії давньоіндійського суспільства (інакше ще «двіджя» – двічі народжений).

...Як він колись був у пеклі. – Давньоіндійське уявлення про місце перебування людей після смерті не відповідало в усіх своїх рисах уявленню християн. Огже, лише умовно можна перекласти словом «пекло» такі назви, як «Ямараштра» (царство Ями), «Ямасадана» (оселя Ями), «Штрілока» (світ предків). В межах цього «підземного світу» була своєрідна в'язниця для грішників (Раурава) із різними камерами, які описуються брахманом Ядоу.

Подається за виданням: Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 100 – 106.

1

Переклад Івана Франка

Яда мовить:

Я, тату, розповів тобі про перше пекло, Раураву,
Послухай же про пекло ще, що зветься **Маха-Раурава**.
Там на п'ять тисяч миль вокруг земля вся з міді кована,
Внизу огонь горить і так розпалена вона огнем,
Що світить на весь світ, немов уповні місяць, сходячи.
Там Ями слуги грішних пруть, зв'язавши руки й ноги їм,
І обертають, мов снопів, на середину котять їх.
А круки, чаплі, сови рвуть, вовки їх, скорпіони жруть,
І мухи й кречети їдять, аж доведуть їх на сам плац.
Обпечені, збентежені, вони кричать раз в раз: «Ой-ой!
Ой тату! Мамо! Братику! Ой любі!» В страху своїм
Вони не мають полегші. Отак вони збуваються
Свого буття, аж поки з них не змиє всякий злоби слід.

Очистяться з гріхів своїх за тисяч раз по тисяч літ,
Та далі друге пекло є, що зветься **Тамас**, зимне страх,
Завдовж як Маха-Раурава, довкола вкрите пітьмою.
Там люди, зціплі стужею, в страшливій пітьмі бігають,
Шукають виходу, гнітуть, одні о других б'ються, знай,
Зчіпляються, клубляться враз, кричать із болю в холоді.
Та й інші кари ще терплять, ще й голод, спрагу лютую.
Різкі вітри, що снігом б'ють, проймають аж до кості їх,
А з голоду ссуть власний шпик, п'ють власну кров, що капле з
них.

Без впину биті крутяться, взаємно попихаються.
Такі страшенні муки там терпить людство в тім Тамасі,
Аж доки крихіточки провини їх не змажуться.

А обік інше пекло є страшне, що зветь **Нікрінтіна**.
Точило величезнеє там ненастанно крутиться,
На нім людей нав'язаних шматують парки шнурами,
Що йдуть із пальців Ями слуг, і тнуть від стіп до голови.
Та не вмирають через те оті стражденні грішники –
На сто шматків розсічені, вони назад зростаються.
Отак січуть там грішників, шматкують тисячі років,
Аж доки до краплиночки гріхи їм не сполощуться.

Та слухай ще, що я скажу: є пекло, Апратішта звесь,
А ті, що в пекло те ввійшли, нестерпні муки зносять там.
Колеса там, вали й шнури приладжені для лютих мук
На тих людей, що впали в гріх. Прив'язані до тих коліс,
Вони довкола крутяться невинно сотні тисяч літ.
А другі знов прив'язані до валу, що вода вертить,
І крутяться довкола так, і кров з них капає раз в раз,
І кров'ю заплива лице, з очей кроваві сльози ллють.
Такі їх муки! Жаден твір живий не витерпів би їх.

Про інше пекло слухай ще, що **Ашіпатравана** звесь!
Поміст в ньому на тисяч миль огнем ярким покритий весь,
Промінням сонячним наскрізь до крихти перепалений,
Живі істоти, що живуть в тім пеклі, все поклони б'ють.
Та всередині вказуєсь прекрасний мокролистий ліс,
А листя в нім – самі мечі, о превелебний брахмане!
Ще й міріади чорних псів там гавкають, мордатих страх,
Зубатих, мов тигри, страшних. Вони пильнують в лісі тім,
Вогкім, тинистім, аж сюди живі істоти прибіжать,
Що спрагу лютую терплять, кричать: «Ой мамо! Серденько!»
В найтяжчім горі ноги їх огнем горять, що б'є з землі.

А як у ліс вони прийдуть, повіє вітер, кине їх
На землю – тут вони падуть у море яркого вогню,
Що бухає по всій землі і лиже все у інший бік.
А тут і тії пси страшні із тіла нещасливих тих
Рвуть член за членом. Отаке се пекло, батьку дорогий.

Послухай ще про пекло те страшне, що **Тапта-кумбга** звесь.
Куди не глянь, котли стоять розжарені, в огні яркім,
А в них олій, розтоплене залізо, олово кипить,
І бухає, і прискає понад яркеє полум'я.
Сюди-то слуги Ямині неправих мечуть стрімголов;
Вони киплять, а з членів їх розварених гнила вода
Тече, і капа з костей шпик. Страшливі кречети їм рвуть
Розламані очні кістки з розтрощеної голови.
Знов люті птахи мечуть їх у ті самі котли, і знов
їх голова розварена, їх члени, нерви, м'ясо, кість
І шкіра – все зростається в олії тім кипучому.
Живих, окріпших грішників тут слуги Ями ложками
Мішають, і вертяться там в олії тім вони кругом.
Така-то Тапта-кумбга та, як я говорю, батьку мій.

Примітки

Парки – в давніх римлян лиховісні богині людської долі. В оригіналі йдеться про слуг Ями.

Апратішта – буквально: що йому не можна чинити опору.

Ашіпатравана (Асіпаттравана) – до складу цього слова входить три лексеми: асі (меч), паттра – (листя), вана (ліс).

Подається за виданням: *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 100 – 102.

2

Переклад Івана Франка

В моєму сьомому житті перед теперішнім життям
В сім'ї мужицькій родивсь я. Тоді-то не пустив я раз
Скотину до пійла. За те я був засуджений терпіть
В страшному пеклі, де палав огонь безмірний; птахи там
Залізгодзюбії були; болотом замінилися
Потоки крові, що плила з тіл, дроблених машинами;
Річки текли кровавії з тих грішників шматованих.
Там, вкинений у пропасть, я пробув сто літ і більше ще,
В страшнім огні палаючи, від спраги усихаючи.

Нараз повіяв вітерець на мене, радістю дихнув,
Розкішним холодом, що йшов від збана камфори й муки.
Хто доторкнувся його, той був увільнений від лютих мук,
І я почув блаженство теж, як в небі душі праведні,
І вперши очі в далечінь і витріщивши з радості,
Дивуючись, що се значить, ми мужа пречудового
Побачили поблизько нас; жорстокий Ями раб, в руці
Держачи палицю, що є мов Індри грім, показував
Йому дорогу наперед і кликав: «Ось ходи сюди!»
А як побачив муж отой пекло, повне соток тортур,
Він, милосердям зрушений, отак до Ями слуг сказав:
«Гей слуги Ями, що таке зробив на світі я, скажіть,
За що в найглибше пекло я попав, страшне для своїх мук?
Я звався Випацит і був із роду славних Джунака,
Що в краї Відеха були правдиві пастирі людей.
Я всякі жертви приносив, свій край я чесно боронив,
Не давсь опанувать гніву, і гість від мене не пішов
Незапоможений; богів, мудрців ні слуг я не вражав;
Чужих жінок, добра не баг, нічого, що чиєсь було.
Я досі так напевне ждав ласки богів, пустинників!
За що ж тепер попався я у пекло те страшливеє?»

Слуга Ями мовить:

О царю, так без сумніву є все те, що говориш ти!
Та все ж таки сповнив єси один, хоч невеликий, гріх,
[Пропускаємо тут кілька рядків (XIV, 3 – 7), де описується той гріх –
цікавий з погляду етнографічного, та нездатний до поетичної передачі:
спілкування з жінкою в часі її місячного очищення.]
За се на хвилю мусив ти попасти в пекло те страшне,
Та вже спокутуваний він, – ходи, о царю, відси геть
У радість, що належиться тобі за добрії діла.

Цар мовить:

Провадь мене, слуго божий, я радо за тобою йду.
[Тут пропускаємо обширний догматичний уступ (XIV, 86 – XV, 47), де
описуються різні роди гріхів і припадаючі за них пекельні кари.]

І ось цар приготувався іти за ним: та тут піднявся
Страшений крик усіх людей, що в муках там каралися:
«О царю, змилуйся, зажди ще хвилечку! Сам дух, що йде
З твого тіла, душу нам освіжує, горючий жир
Холодить, муки й болі всі до крихти в тілі втишує.
Спинись, царю! Помилуй нас, о тигре поміж мужами!
Почувши мову твою, цар питать почав у Ями слуг:

«Чи справді холоду я подав тим людям? Що таке
Вчинив я добротворнее у смертнім світі, що ось тут
Таке освіження дає сим людям? Се скажи мені!»

Слуга Ями мовить:

За те, що тіло ти своє кормив останками тих страв,
Що полишались з жертв предкам, богам, і гостям, і слугам,
За те, що всі думки твої були, щоб наситити їх, –
За те так освіжаючий є запах тіла твого сам,
І жадна мука, царю мій, не пристає до грішників.
За те, що жертви кінські і інші ти по приписам
Складав, за те на сам твій вид огні, мечі, орли, котли
Пекельні і всі прилади, що душать, ріжуть, палять, б'ють,
Усі спинились, царю мій, при блиску твої величі.

Цар мовить:

Ні небо, ані Брахми світ такої розкоші не дасть,
Як та, щоб скорбним подавать потіху, – ось що мислю я.
Коли ж в моїй присутності ті люди мук не зазнають,
То, любий друже, я ось тут стоятиму, немов скала.

Слуга Ями мовить:

Ходи, мій царю! Геть ходім! Втішайся в раї, що здобув
Заслугами своїми, тих злочинців в муках тут покинь!

Цар мовить:

Якраз відси я не вступлюсь, допоки ті так мучаться,
Допоки зближення моє їм осолоду подає.
Тьфу на нужденнее життя такого мужа, що не дасть
Підмоги нещасливому, хоч би й лихому ворогу!
Всі карі, жертви, каяття ні в сьому світі ні в тамтім
Не здатні тому, хто не рад в біді нещасних рятувать.
В кого душа без милості для старців, хорих і дітей,
Не чоловік у мене той, а **Ракшаса** якийсь хіба.
Хоч близькість грішників мене самого мучить і пече
І смрід нестерпний завдає мені пекельну муку тут,
Хоч спрага й голод гне мене, що мало не зомлію я,
То все ж волю їм помагать, як там у небі раювать.
Коли своїми муками я міліонам пільгу дам,
То де ж є кращий рай над се? Тож сам ти відси геть іди!

Слуга Ями мовить:

Ось Дгарма й Індра йдуть самі, щоб випровадити тебе.
Конечно мусиш відси йти, тож не впирайся, царю мій.

Дгарма (бог справедливості) мовить:

До раю я веду тебе, що чесно заслужив єси:
Сідай на сей небесний віз, не гаючись ходімо враз.

Цар мовить:

Тут в пеклі, Дгармо, тисячі людей терплять катуші ті,
«Рятуй!» – кричать посеред мук, тому, я не піду відсіль.

Індра (бог неба) мовить:

За злі діла сі грішники на пекло заслужили всі;
Ти, царю, до небес ідеш за добрії діла твої.

Цар мовить:

Коли се знаєш, Дгармо, чи ти, Індро, раю сподарю,
Скажіть мені, яка ціна і велич всіх заслуг моїх?

Дгарма мовить:

Як в морі краплі водяні, як зорі в ясних небесах,
Як ті потоки дощові і як пісок край Гангесу,
Так незлічимі, царю мій, як краплі й інші речі ті,
Твої заслуги, і ніхто пізнати не може міри їх.
А що так нині жалуєш навіть пекельних грішників,
Се ще причиниться тобі не сто, не тисячу разів.
Отим-то, любий царю, йди з богами радощів зазнати,
А тих покинь у пеклі тут, най відтерплять гріхи свої.

Цар мовить:

І як же ж людям дорожить дружбою й близькістю к мені,
Коли та близькість їм моя підмоги й пільги не подасть?
Отож коли що-небудь я добра зробив, боги святі,
Най буде се відкупленням за тих, що в пеклі мучаться!

Індра мовить:

Ще вище місце в небі дам тобі, о владнику мужів,
А й грішникам отсим нехай дарується пекельний жар.
І тут дощем посипались квітки пахучі на царя,
А Індра підсадив його на віз і в світлий рай завіз.
А я і інші всі, що там у тих вертепах мучились,
Знов переродились на світ, усякий після діл своїх.

Примітки

Пригадаємо, що індійці вірять у т(ак) зв(ану) метемпсихозу, т(о) є(сть) вандрівку душ по смерті. По їх думці, душа людська безсмертна і вічна; душі всіх людей сотворив Брахма ще перед сотворенням світу і посилає їх в різні тіла. Коли душа в якомсь тілі жила чесно і сповнювала закони, то по смерті переходить у якусь вищу, щасливішу форму відповідно до своїх заслуг у попереднім житті. Виємково святі і блаженні

люди мають дар пригадувати собі те, що діялося з ними в давнішій існуванні, і в уста одного такого щасливого вложена також отся легенда, що по своєму мотиву являється прототипом старого греко-слов'янського апокрифа, звісного в нашій старій письменстві під назвою «Хождение богородицы по мукам».

[Отсей переклад зроблено після англійського прозового перекладу: Bibliotheca Indica, a Collection of Oriental Works, published by the Asiatic Society of Bengal, New Series N 700. The Markandeya Purana, translated by F. E. Pargiter, C S. fasciculus I. Calcutta, 18-8, стор. 72 – 76, 88 – 91. Для другої часті вжито також німецького перекладу Фр. Рюккерта «Der gute König in der Hölle», що разом зі санскритським текстом (у латинській транскрипції) опублікований був у XII томі «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», стор. 336 – 340.

Відеха – країна на північному сході Індії (Північний Біхар).

Подається за виданням: Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 102 – 106.